

A LÁTOGATÓ

Irta Ijjas Antal

1.

Igy kezdődött Talleyrandnak, Benevent hercegének levele M. márkinéhez:

Páris, 18 . . nov. 30.

. . . De profundis! A nátha és a köd s a fullasztóan téli Páris, a recsegések és ostobaságok poklából kiáltok Önhöz. Újra évek után. S újra abból a feneketlen egyedülétből, amit Ön ismer bennem a legjobban. Ugyanezt — én is tudom — saját részéről is ismeri magáról. Igen, mi mind a ketten tudjuk, hogy a test, az érdek, s úgy is lehet, hogy valami meghatározhatatlan vonzódás, amit szellemi renyheségből egyéb híjján rokonszenvnek szoktunk hívni, néha mily forrón kapcsol egymáshoz két embert, de a szív mélyén ekkor is mindig marad valami közölhetetlen magány. Vajjon hogyan kezdjem, amit ebből a magányból most kiáltok? Nos, talán azzal, amivel valóban kezdődött, amikor tegnap késő éjszaka hazajöttem A . . . hercegnő szalonjából. Egész estém ott töltöttem egy csomó valóban fiatal hölgy között, körülvéve mezítelen vállaik halvány húskoszorújától; kívántam és lenéztem őket s imádtam okosságomat butaságuk tükrében. Arról beszélgettünk . . . de nem, ezzel a levéllel nem keringő politikai pletykáról akarom tájékoztatni, amik úgysem érdeklík, hanem ami utánuk következett, az engem itthon ért látogatásról, amelyet teljes joggal lehet rendkívülinek neveznem. Megírhatom-e olyan őszinteséggel, mint amilyen valósággal meg is történt?

* * *

A síkló toll itt megállt a papíron. Az, aki írt, habozott, írjon-e tovább? Asztalán az ezüsttartó gyertyái: nem adtak választ. Világuk puha, rózsaszínű ködén és körén túl a szoba túlzásfolttsága és pompája úgy lebegett, mint valami nyomasztó látomás. A herceg ezeket az óriási hálótermeket szerette, mert meg lehetett őket zsúfolni minden bútordarabbal, amire csak szüksége volt, és közéjük húzódva egyedül maradhatott, úgyhogy nem kellett szobáról-szobára bicegnie, ha le akart ülni íróasztalához is, vagy fel akart állni valamelyik ferdelapú, magas fröpulpitusához, amilyeneket különösen a papok szeretnek használni, vagy könyveihez akart nyúlni, — barna bőrbe és fehér pergamentbe kötve kétezer kötetes könyvtár fehérlett és aranylott hálószobájának egyik falán. A másik két falon sorakoztak híres arcmetszetgyűjteményének darabjai, amelyeket annyira szeretett, hogy nem volt időpont, amikor kedve ne támadt volna arra, hogy megnézzze egyiküket-másikat; még ha társaság volt nála akkor is — nem egyszer a mondat közepén — megragadott egy kétágú könnyű ezüst gyertyatartót, a lángba

tartotta kanócait és odament egy vagy több képhez, nézegette egy darabig, azután visszatért. Most éppen csak feléjük tekintett asztala mellől egy pillanatra. Az ablakok fatáblái be voltak hajtva, de kintről, a Rue de St. Florentin-ről, behallatszott valami közelben hazatérő kocsikerekeinek gördülése és a lópatkók zaja. Az idő ma megfordult. Az utcákról reggel fölszállt a köd, de az ég hideg és szürke lett és a szél egyre élesebb. Mostmár éjszaka volt s odakünn csillagtalantul örvénylettek a vihar és a sötétség. Lehet, hogy havazott is.

Az író keze nyugtalanul pihent tovább a fényben, az asztal lapján; keskeny, sötétsárga, hosszúujjú kéz, csak mostanában kezdtek kiütni rajta az öregedő férfiak kezének szeplőkhöz hasonló vörhenyes foltjai. A herceg szinte úgy érezte, most ez a kéz tűnődik azon, hogy ami vele történt, valóban megírhatja-e ennek az asszonynak. Azután egyszerre csak kinyitotta íróasztala egyik fiókját és egy kékbársony-bélésű lapos bördobozból, egy csomó más kép közül, elővette elefántcsontra festett képét.

Ami ezen az arcon azonnal megragadta az embert, a szemöldöke volt. Pedig ebben a két egyszerű, egyenes, erős vonásban nem volt semmi rendkívüli. Talán csak az, hogy kissé rövidek voltak — mint hirtelen leütött két hang, amelyek felszálltak és véget érnek — és ferdék voltak vagy annak hatóak, ami ferdemetszésüvé varázsolta szemét is, és mert afölött magasan húzódtak, még nyitabbá tártak két sötét, gúnyos, nevető és megvető, érett asszonyszemet. A homloka és az arca viharos fiatalágának évein át és azóta is megőrizték redőtlenységüket, szinte időtlenségüket. De a szabályos, mélyen metszett, erős vonások az asszonyi szépség mögött is megmutattak egy embert, aki sokat élt át, sokat látott, és mindig tudta, mit akar, — azonkívül megvolt benne, noha csak mint öntudatlan örökség, az Ancienne Régime-ből való anyáinak minden bája, ha ajkai keskenyebbek és hosszabbak is voltak, mint amilyeneket kora szeretett és mint amilyeneket a miniatürfestők szoktak az elefántcsontra kalligrafálni szabályosan és szívalakúan. Keskeny, alacsonyarkú, üde száj volt, a herceg szinte hallani vélte az ajkak közül felszálló érdes zengzetű hangokat, — ezek is egy-két hangfokkal keményebb és csengőbb leütöttségűek, mint életének többi asszonyiéi, mintha csak más színezetű oktávokon lépdeltek volna, erősebb húrokon. Az évek messzeségéből hangzott feléje dallamos nevetésének suttogása, — a forradalom végén külföldön ismerte meg a családját és őt magát, akkor félig még gyermeket, — a konzulság alatt ő, a mindenható külügyminiszter segítette őket haza s tette mint asszonyt később a császári udvar egyik csillagává. De azóta a napoleoni ég csillagai, az arany méhraj, aláhanyatlottak Franciaország egén, a barátság különben is már régebben előbb véget ért. Azóta csak egyszer látta s csak nagyritkán váltottak levelet, akkor is csak azért, mert az asszony néha őt kérte meg közbenjárásra egyik vagy másik ügyében, amit vidéken élve nem tudott elintézni. Irónikus, tartózkodó, néhány soros leveleiben ugyanaz a zengés, ami a lényében. Mintha betűi és sorai mögött villogva ömölne valami zene, — Talleyrand újra ereiben érezte annak áradó édességét. Az asszony mostmár magányosan és vallásosan

élt; valaki, aki véletlenül látogatta meg, újságolta róla, hogy arca és szépsége az évek áradásában sem változott.

Felvette újra a tollat és tovább írt neki.

* * *

... Félbehagytam az írást most néhány pillanatra, hogy megnézzem arcképét. Úgy érzem, mintha biztatna, hogy írjak, akármilyen nehéz is lesz ezt a látogatást maga elé idéznem, Tudom, hogy élete mostmár egészen a túlvilág felé fordult, ezért kérem, hallgasson meg, — engedje, hogy végigvezessem a tegnapi estéim fordulatait, és a végén majd imádkozzék értem. Erre akarom kéni, ezért írok.

Ide, a nagy földszinti hálózszobámba, érkeztem haza tegnap este jó későn, de sokkal frissebben, semhogy le tudtam volna feküdni. Olvasni próbáltam s úgy tűnt fel, mintha olvastam volna is, de nyilván egész szórakozottan, mert egyszerre csak ott találtam magamat a könnyű kétágú gyertyatartóval a kezemben, amint szokásom szerint végigjártam a két falra szétszórt arcmetszeteket. A kettős láng sorra világította meg őket. Richelieu, Cromwell és a porosz Frigyes vonásait emeltettem ki most a félhomályból. Újra elnéztem Richelieu arcán a hatalom emésztő szenvedélyének sápadt izzását az értelem és önuralom vonásainak csodálatos gazdagsága mögött, — Cromwell nyers erején túl ennek a nagy uralkodónak (mert én annak tartom) félelmét a maga zsoldárainak öszövetségi Istenétől, — Frigyeséi mögött fáradtságot, tébolyt, undort és magányt. Életemhez és a tegnapi este velem történetekhez egyaránt hozzátartoznak ezek a metszetek. Írnom kell róluk. Velem voltak mindenütt ifjúságom óta, még emigrációm alatt Londonban is (ahol először talákoztam egy a növéstől halvány, szép, komoly, serdülő gyermekleánnyal, Kegyeddel); ott voltak velem Amerika felé a hajókabin otromba gerendafalán, majd itthon újra mindenütt velem, ahol csak otthont vertem magamnak, mindenütt ők voltak annak első legmeghittabb darabjai. Még senki előtt nem lepleztem le, mi fűz hozzájuk, de most meg kell tennem. Csak játékos felületesség és a valóság elől való kitérés az, amit mondani szoktam-volt róluk, hogy ezek a metszetek az én igazi munkatársaim és tanácsadóim. A valóságban sokkal többek annál. Életem, sorsom és lelke formálói és kifejezői voltak. De ahhoz előbb el kell mondanom történetüket, amely feltárja lényemnek és a tegnapi este velem megtörtént dolgoknak legbensőbb mélyeit.

2.

Még csak húsz éves voltam, a Saint Sulpice papnövendéke, mikor egy közös sétán a társaimtól hamarosan elszakadva rosszkedvűen csatangoltam a Quai de l'École egyik mocskos síkatorában, s egy zöldseges bolt barlangja meg egy asztalosüzlet bejárata között bűvölt el három arcmás, egy közönséges kis metszetkereskedés ablakából. Az apró graveur-üzlet éppen olyan volt, mint többi néhány száz társa a párisi mellékutcákon. Piszkos üvegei mögött a sűrű szálak fonadékából szőtt acélmetszetű szentképeken kívül vastag vonásokkal a rézre rákent pásztorjelenetek levonatai, otromba színekkel bemázolva, s néhány

acélmetszet, hintázó udvari dámák és kecsés gavallérok hamis pajkos-ságával. Egyszóval olyan dolgok, amikről lakásuk előkelőségére begyes-írnoknek vagy iparosnek álmodnak, mert a palotákban is megforduló kárpitos- vagy asztalos-szomszéd elbeszéléséből úgy képzelik, hogy D. Márkinó vagy R. hercegnő szalonjában is ugyanezek a képek vannak meg, mint amilyeneket ők itt olcsón megvéve aggatnak fel homályos, zsúfolt falaikon, sőtét szobáik keserű ágyzagában. De ezek között itt most szinte félelmetes erővel és szépséggel világított három nagyobb méretű arcmetszet. Richelieu, a porosz Frigyes és Retz kardinális kézzel színezett arcmásai. Őn mind a három képet ismeri, sőt a legjobban megbámulta nálam éppen ezt a hármat, — de nem fejezhető ki szavakkal az az érintés, amit itt tettek az emberre, ebben a környezetben, és éppen azzal, amivel merőben mások voltak, mint a róluk eddig látott arcképek, ahogy azok ismert vonásain túl megmutatták egy másik, valóbb arcot. Richelieunél — újra beszélnem kell róla — a külsőleg könnyed lángész mögött megmutatta a hatalom és politika nagy rabszolgájának arcát, aki napról-napra és óráról-órára megdolgozik a hatalomért... és ennek a munkának fáradsága szinte eszelősen világított a tiszta értelemből felépült arcon túl. Egy másik metszet pedig azt a Retz biborost mutatta meg, akit a magam tanulmányaimból mindig éreztem, — a Fronde lázadó nagyurát, a sámaság, elegancia és egyháziasság alatt a középkori várak Franciaországának vassarkantyús báróját. És ugyanígy új és más volt a porosz Frigyes portréja, mint az ismertek. Kegyed az ő idejéről nem sokat tudhat, hiszen még édesanyja is legfeljebb csak fiatalasszony lehetett akkor, de ezekben az években Frigyesről beszélt egész Európa. Nos, ez a kép félig oldalnézetben mutatta, ferde hegyes orrával, gonosz arcával, torznak tetsző homlokával, gyermekien vékony szemöldökével, csákó alatt, amely vállai közé és púposnak tetsző háta görbülete fölé látszott nyomni súlyával ezt a gnóm-főt. A kép csak a főt mutatta, de érzett, hogy a vézna test, amely hordja, lóván ül előregörnyedve nyergében, király és hadvezér, de egyben nevetséges és ijesztő csizmás kandur — s a rézmetszőkés odavéste arcára a mérhetetlenül megbántott gögőt, amelyet felbolygattak benne, legkivált apja, amikor elefántcsont botjával varte s alázza meg mindenki előtt, s ez az akkori növéseben abban maradt, megsebzett gögű, konok és megalázott kamasz verte vissza a saját népén és szomszédain az ütéseket és rúgásokat, amelyeket ifjúságában kapott. Én magam, akinek szintén gyermekifjú időmben ért sán-taságom miatt annyit kellett szenvednem a növekvésnek abban a korában, amelyben az ember a legérzékenyebb: meghökkenem, hogy az arcmetsző-művész, ez a mellékutcai Rembrandt, abba az arcba bele merte vézni a bosszúálló kamasz vonásait. Meg kell írnom, ha nem tudná, hogy én mint mindenütt, a Saint Sulpice-ban is el tudtam érni, hogy azzal foglalkozhasam, amivel akarok, és mivel az őskori hittudományi előadásokat utáltam, belevettem magamat könyvtárának kitünően felszerelt legmodernebb részébe, melyben Franciaország és Európa történetéről és politikájáról szóló művek voltak, — amit a jelen számára tudok a múltból, ma is onnét tudom és nem lehetek eléggé hálás nekik.

noha akkor még nem tudhattam, hogy államférfi leszek. Pappá voltam kényszerítve, akaratom ellenére kellett készülnöm olyan pályára, amelyhez egyáltalán nem éreztem hivatást.

... Most megpillantom ezeket a képeket, elolvasom a táblán, hogy Jean Gilbert-Carpentier gravőrboltja ez, benyomulok a felül üveges csengető kis ajtón a sötét boltocskába s a konyhafülkéből előkerült szétfolyóalakú asszonyság tisztelettől megfélemedett útmutatása nyomán keservesen megmássza sántaságom a recsegő falépcsőket. Végül felbukkanok egy emeleti szobába, ahol metszetekkel tele polcok, számszámokkal, fémlapokkal és savakkal borított asztalok rendetlenségében ül szemüveges, okos gyermekarcával egy a félénkséget halálos komolysága mögé rejtő emberke és éppen példányokat von le valami frissen metszett szentképről.

— Abbé Úr! — mondja görcsös alázattal, és szentképeit akarja mutatni, de én a három arcképet követelem tőle, mire mappái elkezdik ontani a csodálatos sorozatot, amely miatt ma irígyel engem az egész világ, s amely mellett minden más dolga unalmas szemét, vagy legföljebb egy jó graveur iparosmunkája. Mint ahogy a mécs bele az olajból csak annyit tud felszívni, amennyi a mécsedényben van és azután csak füstölög: az ő tehetségének kiszabott mennyisége ez a tucatnyi remekmű volt, amelyeket mintha nem is ő alkotott volna, hanem valami démon ült ilyenkor az acéllap előtt s leszaggatta az ábrázolt arcról a külső vonásokat s odavéste a belsőket. Kiderült, hogy a képeket — amelyekből eddig még a kutya se vett — csak a saját öröme csinálta s vevői és barátai megbotránkozására, amiatt, hogy ezek az arcok mások, mint az ismertek, holott ő éppen a leghitelesebb ábrázolásokat igyekezett összeszedni, például Cézárnál szobormásainak képeit, de éppen Cézár arcát nemcsak ezekből merete meríteni, hanem Plutarchosból is, amely megvolt kitűnő kis könyvtárában, a többiekéről is szóló egyikét jó könyvvvel és ismertebb arcmetszetekkel. Maga sem tudta, hogy a lépcsőn felaradó metszőn hagymaszagú konyhagőzben és a benyílófülke gyermektelen hitvesi ágyának nyomasztó építménye tövében: a fémlapokra különb remekeket lehell éles hidegtüivel, mint az udvari metszetrajzolók együttvéve. Vonta az igát, gyártotta a tömegárut, hogy fenntartsa apró boltját, magát és feleségét s ezt tette azután is. Később, hogy a forradalom után hazajöttem, az utcában senki sem emlékezett rá, mi lett vele. Jean Gilbert-Carpentier e sorozatának alighanem én vagyok egyetlen tulajdonosa, hisz én akkor azonnal lecsaptam képeire, kiürítettem erszényemet és megmondtam, hova küldje képeit, bekeretezve és harmadnap fel is aggattam Saint Sulpice-beli szobám falaira. Itt ért velük azután tetten Féraud atya és akkor, még azon a délutánon ismerkedtem meg Marie Mercier-vel.

3.

Féraud atya, a kicsiny, szikár, feketearcú szulpiciánus szerzetes, mintegy a Szürke Excellenciása volt a Saint Sulpicennek, amely ekkoriban velünk, Franciaország legelőkelőbb családainak fiaival tele: elegáns,

hideg intézet volt, olyan, mint valami finom bencés, vagy cisztercita apátság. A bennünket tanító szerzetesek mintha csak a szolgálk lettek volna, külön kis celláikban, foltos reverendáikban, köztük Féraud atya a vezető spirituális volt és egyik gyóntatónk. Kettővel alázott meg és tartott féken minket; mindig hangsúlyozta, hogy parasztszármazású, egy auvergnei szénégető fia, s ugyanekkor — szemben a többiekkel, akik nem törődtek a maguk otromba, nehéz mondataival — az ő ajkáról az akkori Franciaország és századom legtündöklőbb prózája folyt, noha cellájában soha senki sem látott más könyveket, mint a legvaskosabb és legnehezebb hittudományiakat. Nagy dolog volt ebben a cellában megjelenni s akit idevonzott, az egyszercsak megváltozott. Hogy a Saint Sulpice mégis Franciaország leggáncstalanabb papjai közé adott néhány tucatot, az ebből az emberből fakadt, aki többnyire váratlanul látogatott meg bennünket s a hatása ilyenkor mindig rendkívüli volt. A „foglyait“, ahogy neveztük, ilyenkor ragadta magához, gyóntatószékébe és cellájába, nem egyszer egész életükre.

Nos, a Gilbert-Carpentier-metszetek birtoklásának első napjaiban kaptam rá arra a szokásomra, hogy napközben akár többször is nézgetem őket. Így volt akkor, azon a szürke, esős délutánon is, amikor egyszercsak a nevemen szólít egy hang, mintha csak valami láthatatlan szellem testesült volna meg szobámban. Féraud atya volt.

— Bocsásson meg — mondta a legjobb modorban —, kopogtam, de nyilván nem hallotta meg.

En kértem bocsánatot, hogy nem vettem észre belépését, mert nagyon el voltam merülve.

— Láttam — szolt barátságosan —. Nos és sikerült összeraknia?

— Mit?

— Önmagát — felelte nyíltan —. Ezek a képek, Périgord abbé, olyanok Önnek, mintha egy tükörnek lennének darabjai. Ön a saját arcának egy-egy vonását keresi most rajtuk külön-külön, és éppen azon töprengett, melyikről állítson össze belőlük önmagának egy arcot!

Le voltam lepezve és meg voltam döbbenve attól, hogy az auvergnei szénégető fiának szemei így láttak keresztül rajtam. Amit ezekben az arcokban kerestem, valóban én voltam, egy álmódott-magam, azt kerestem bennük, ami vonzott, az élet két mámorító sarkát, az okosságot és a hatalmat. És közben gyűlöltem magamat, mert azt is tudtam, hogy szüleim előbb vagy utóbb, így vagy úgy mégis csak pappá kényszerítenek, de ha az leszek is, én már soha sem lehetnék egy új Richelieu. Ott álltam tehát előtte, még csak dadogni sem tudtam; át voltam dőfve, és porrá voltam zúzva, pedig ez a szikár kis szerzetes egyáltalában nem akar megbántani, csak az igazságot mondta ki, mert a gyóntatószék rácsának homályán túlról: ismerte a lelkiünket és bűneinket. Négy évtizeden át látott be ezekben a gőzölgő szakadékokba. Igaz ugyan, hogy én csak vonakodva és immel-ámmal gyóntam nála s a lehető legkevesebbszer és csak a legritkábban — talán mindössze kétszer-háromszor — mentem a szentáldozáshoz. Így hát nem szükségű és zárt gyónásaimból kellett ismernie, hanem más módon; abból, hogy átlátott rajtam!

Ő szolt tovább, a maga könnyű, csiszolt mondataiban:

— Périgord Úr, a tanulmányoktól, amelyek miatt elhárítja magától intézetünk egyházi anyagát, már eltilthattam volna. De nem tettem, mert tudom, hogy az ön roppant értelme saját lelkét keresi e könyvek lapjain és ezekben a képekben is itt. S azt is tudom, hogy az Ön átható értelemről álló lényét, mennyire csak egyetlen dolog foglalkoztatja. Az, amit csak halványan fejez ki ez a szó, Hatalom. Ugyanazt a kísértést kapta meg, amit a Bukott Angyal. Ugyanazt az emésztő vágyat. És én nem tudom, mimódon fog többet szenvedni: azzal-e, hogy nem kapja meg, vagy éppen azzal, hogy megkapja! Azonkívül az Ön életéből, sőt a lelkéből is, teljesen hiányzik a szeretet!

Az elháríthatatlan őszinteségnek valóságos görcsös rohama fogott el. Elmondtam neki, hogy életem legfájóbb sebéit tapogatja s hogy dajkám és gyermekkoromban meghalt dédanyám szeretetén kívül nem emlékszem semmiféle más szeretetre; és hogy én, akit modorom miatt olyan gögösnek tartanak, tulajdonképpen nem vagyok más, mint egy kifelé fordult álarc, amely mögött halálos belső gyengeség és bizonytalanság áll amiatt, hogy nem tudom megszerezni és megérdemelni senkinek sem a szeretetét; amiatt, hogy sánta és jelentéktelen vagyok, és amiatt, hogy szüleim akaratom ellenére kényszerítenek pappá. Meghallgatott és intett, hogy tudja mindezt.

— Gyermekem térdeljen le, mert megáldom. Fogadja meg, hogy hajlamai közül mindig az értelemhez marad hű, bármennyire is fogja keresni a hatalmat és az emberek szeretetét. A magam gyenge szeretetén át Isten szeretetébe ajánlom!

Letérdeltem, megáldott, s már nem is volt ott, én pedig ottmaradtam, küzködve valami halálos felindulás zürzavarával és önmagammal, és az ellene való lázadással, hogy én is az ő „foglyai” közé kerüljek ezután a szobájának térdeplőjén gyónók közé. Ha nem bírtam ki a Sulpice falainak légkörét, átöltöztem világi ruhába, hogy kimenjek néhány órát. Mint mindenütt, itt is biztosítani tudtam szabadságomat és ha a szobámban nem találtak, joggal lehettem az épület valamelyik könyvtárában vagy előadótermében. Ilyenkor nem a portán mentem ki, hanem a kápolnán át, a Rue du Port de Fer oldalán.

4.

A hatalmas, elegáns kápolna hideg és üres volt, mint papnövédekének szíve, a mi szívünk. Mint valami szemrehányáson haladtam rajta át. Ott künn az őszi eső zuhogott, de én percet se vesztegethettem az előcsarnokban, hogy meg ne lásson valaki a Sulpice-nak a Port de Fer-i kapuján át jövő-menő tanáraink közül, hát fölventem az esernyőmet, hogy nekivágjak. Egy mezitlábás fiúcskát és egy fiatalnak látszó hölgyet vert be a boltív alá az eső áradása, s már lefelé haladtam a lépcsőn, amikor utánam fordult egy félénk arc és egy félénk hang, a fiatal hölgyé, hogy hadd jöhessen esernyőm alatt néhány utcán át, mert nem látszik megállni az eső. Bocsánatot kértem, hogy nem én magam ajánlottam fel esernyőmet és kíséretemet, — és így ismerkedtem

meg Marie Mercier-vel. A negyedik utcában fel kellett ajánlanom, hogy bekísérem egy cukrászdába, mert az eső már ronggyá készült áztatni mind a kettőnket.

— Nem illenék, hogy Önnel, akivel néhány perccel ezelőtt ismerkedtem meg, költséget okozzak és elvegyek idejéből — próbálta elhárítani, de én szavába vágtam: Világi ruhám ne tévessze meg, kispap vagyok, a Sulpice növendéke, bizalommal lehet hozzám. — Nos, én színésznő! — mondta halványan mosolyogva és bejött velem a sarki olasz sütődebe; itt a műhely kemencéitől átáradó melegben már gyertyák égtek az üzletterem boltozata alatti asztalkákon, és csak itt a gyertyafényben nézhettem meg először jobban. Fölhajtott bársonygal-lérú barna köpenyt viselt keskeny vállain, alatta egy könnyű muszlin-sál zöld foltja, afölött a sapkaszerű tollas kalap és az aprófürtös lágý haj keretében aggódó, hamvas, szívalakú arc és egy megindítóan apró szív-alakú szája. A színésznői mesterség festékeinek ekkor még nem kellett sokat hozzátenniök sem ajka és arca színeihez, sem vékony szemöldöké-
kéhez. Néhány perccel előbb még fázott mint egy gyermek, most fel-melegedett mint egy gyermek, mosolygott mint egy gyermek, és mo-solya feltárta kedves és szép, itt-ott romlékony fogacskaít. Éppen azért többé-kevésbé aggódva kerülte, hogy mosolyogjon. És éppen azért, mert úgy láttam át kedves és egyszerű lényén, mint az üvegen, fölnyit és megértést éreztem iránta, nem pedig a sánta és jelentéktelen fiatal ember görcsös félelmét és merevségét. Könnyed és őszinte voltam hozzá, mintha csak hosszú idő óta ismerném, megmondtam ki vagyok, és mivé kellennem, tőle pedig megtudtam, hogy szülői apró iparosok — az apjának pengekészítő műhelye van éppen a Quai de l'École tájékán, amerre kísérem kellett — és azok erőltették színésznővé, mert a vincés kolostor zárdájában, ahova iskolába járt, kítűnt az intézet elő-adásain. Mint színésznő már két társulatnál is volt, az elsővel csak vidéken, a másodikkal pedig most itt Párisban is. Játékával, a kicsiny szerepekben, amelyeket kap, meg vannak elégedve, de ő nem érzi ma-gát jól, mert hiányzik belőle a színésznői élethez szükséges elszántság és keménység. Azon át amit mondott, Párisnak egy szelete tárult ki előttem. A kicsiny színházak világa; egy-egy kopott előadóterem szín-pada, gyertyasorai, díszletei, s mögöttük a szobák, amelyekben zene-számokat, tánc lépéseket és szerepeket próbálnak, s színpadi és szerelmi játékokban edzett színésznők harcai kavarnak fiatalabb társnőik ellen, a szerepek és hódolók körül való feltékenységéből. Ezek a hódolók Párisba züllött, italtól rézarcú, pénztelen nemesek voltak, vagy fukar, óvatos járadékosok, rájuk, a fiatal színésznőkre éhes özvegyek vagy agglegények, és elhízott sokgyermekes pékek vagy mészárosmes-terek. Persze a színházak tájékaról elmaradhatatlan még néhány író-iparos is és a színpad gyertyáitól megegetett vidéki diák. Nemsokára én is megismertem ezt a világot, Marie miatt, mert természetes volt, hogy a véletlen megismerkedésből megbeszélte találkozások lettek, s utánuk hamarosan kiléptem a Sulpice-ből és átmentem a Sorbonne-ra, szabad hallgatóként. Féraud atyát — nem tudtam volna a szeme közé nézni — írásban kértem meg, hogy járjon közben ezért előljáróimnál

és szüleimnél. „*Megteszem, amit kíván, de Ön is tegye meg, amit ígért!*” — írta válaszul a maga zöldtintás, apró, hajszálfinom betűivel, amelyeket sokáig őriztem. Megvolt a kettőnk közös titka; az, hogy belém látott, és hogy én nem kívántam az ő foglya lenni, nem térdelhettem elébe gyönni azután, hogy Marie a barátnőm lett. Ha nem is tagadtam meg, hogy egyszer valamikor egy elháríthatatlan napon eleget teszek szüleim kívánságának, addig mégis szabad akartam lenni. És a fiatal színész, akit megszerettem, minden tanulmányomnál és életem minden eddigi és azutáni szereplőjénél többet jelentett nekem. Szeretett engem.

5.

Nemsokára megérti, miért írok róla ilyen hosszan. Egy nagy élet alkonyatán — mert az én életem valóban „nagy” volt és most már lassan az aggkorba hajlik át — akkora városban, mint Páris, ha romlott és bűnös is volt, de köznapinak tűnhetett föl a dolog. Ám éppen öreg korunkban tudjuk áttekinteni legjobban életünk egész látóhatárát, s látjuk meg utólag a sorsunkra döntő embereket és eseményeket. Lát-szólag mi volt az én ügyem övele? Kívülről nézve semmi más, mint az, hogy szerény kis lakást tartottam fenn neki, fizettem igénytelen szépségű kis ruháit, rendbehoztam fogait, hogy mosolya szép maradjon és lehellete üde. Hozzáadtam még valamit egy olcsó háztartáshoz, amely vendégül látta barátaimat is, akik ekkor már voltak s ahol én voltam a házigazda; de ilyesmit ezek és ezek csináltak velem együtt az akkori Párisban. És kívülről nézve mi volt Marie Mercier ügye velem? Egy fiatal színésznőnek előkelő, fiatal, kissé sánta hódolója akadt, — látszólag ennyi az egész. Valójában a kettőnk dolga egymással mérhetetlenül több volt ennél. Halvány, hideg, ekkor még gyermekesen nyirkos kezei szétbontottak bennem valamit, amit akkor még valami bizonytalan görcs tartott lekötve, megadták azt a bátorságot és önbizalmat önmagam és az egész világ iránt; légységük súlyos sebeket gyógyított meg s szép lassan feloldott egy merev félelemérzetet. Négy teljes évig szerettem, és a világ ezalatt megváltozott számomra. Soha senkit sem szerettem annyira úgy, mint őt. Ez azonban még mindig nem a teljes igazság róla.

Az igazság — ezt bevallom Önnek itt és megírom egyszer majd emlékeimben is —, hogy azután egyszerre csak nem volt nekem elég ő, és soha senkin szeretetet úgy vissza nem ütöttek és soha senkit úgy nem aláztak meg, mint én őt, váratlanul és viharosan. Elteltem vele és nem kellett többé s bátorságom és gyakorlatom volt rajta túl tovább törni. Elhagytam őt, egyik napról a másikra, megaláztam önmaga és egy csomó ember előtt egyaránt. Később még írnom kell róla. Most csak annyit, hogy utánam nagyon sokat szenvedett, később férjhez ment a színpadról, — jómódú és jóindulatú idősebb özvegy kereskedő vette el, majd elég hamarosan özvegy lett ő maga is, és sohasem láttam szakításunk után — mindössze ez az, amit tegnap éjszakáig tudtam róla, semmi több. Tegnap éjszaka azután...

— Bizonyára találkozott vele! — siettetné az elbeszélést, Kedves

Barátnőm, ha személyesen mondanám el ezt, nem pedig levélben. Nos, még sem ő volt az, aki meglátogatott, legalábbis közvetlenül nem, hanem csak üzent. Hogy történt ez?

6.

Amint az elején megírtam, A. hercegnő szalonjának voltam vendége tegnap este, s mert úgysem tudtam volna aludni, hát nem feküdtem le olvasni sem, — ezek a gyertyák az ágy függőyei mellett olyan kényelmetlenek és veszélyesek! Egyszer csak ott találtam magamat a képeim előtt, hogy újra és újra megnézzem arcaikat s tanuljak abból, amit vonásaikban metszett a hatalomért való szenvedély. Oh, én kezdettől fogva megtartottam Féraud atya kívánságát, hogy maradjak hű az Értelemhez, és a hatalom semmiféle démona által ne engedjem magamat a világos értelemtől eltántoríttatni. Hogy ne legyek a hatalom csúcán oly vigyázatlanul egyedül, mint Cézár, tébolyultan gyanakvó, mint a spanyol Fülöp, babonás, mint az angol paraszt Cromwell, és oly régi sebekkel takart, mint porosz Frigyes, a hatalom napszámosa, mint Richelieu. Annyira hű tanítványa voltam a mellékutcai Rembradtnak, Gilbert-Carpentier magányos és ismeretlen lángelméjének, hogy később még püspöki gyűrűm amesztisztikóvéba is a pásztorbot jegye mellé a gaiambot és a kígyót vésettem címerül. Sohasem áldoztam fel az értelmet a hatalomért való görcsös ragaszkodás miatt, és mindig félreálltam, ha lehetetlen helyzet jött, azért maradtam meg, mialatt a változások emberről-emberre, vagy csoportról-csoportra falták fel azokat, akik vezetni látszottak őket 1781-től 96-ig. Kellő időben tudtam elválni még Napoleontól is, mert hatalomvágya túlment az értelman. Az ő idejében is, azóta is nem egyszer: én tudtam lenni az, aki Franciaország és néha egész Európa nevében értelmesen cselekszik. Ez voltam én, Talleyrand. Így is írhatnám: ez volt Talleyrand! Amit tettem, a történelemé, s már megtehetem azt is, hogy önmagamról így, harmadik személyben beszéljek. Valóban nem egyszer gondolhattam el joggal, hogy ami velem történt, mily rendkívüli volt, és igen, én magam is mily rendkívüli sorsot éltem át. Nagy belső viaskodások után mentem csak bele, hogy pappá szenteljenek, majd később püspökké, s noha tudtam, hogy botrányosan és bűnök között élek — különösen azután, hogy az udvarnál is bemutatnak —, de soha egyetlen pillanatra sem vontam kétségbe felszentelésem érvényét, vagy Egyházam tanításainak akármelyik igazságát. Később még Napoleont is én, a kiközösített püspök, intetem arra, hogy ismerje el a pápa egyházfőségének minden elvét és valóságát. Én nem szüntem meg értelmemmel hinni egy pillanatra sem.

Ez vonult el előttem tegnap este, amikor megszólalt a szobában mögöttem egy tiszta leányhang:

— Nos, és sikerült összeraknia?

Ugyanaz a kérdés volt, amit akkor egyszer már feltett nekem szemtől-szembe egy szerzetes, aki ugyanilyen váratlanul jelentkezett szobámban, — de most ki lehet ez a látogató? Sohasem tudtam valami könnyen és gyorsan megfordulni; a lábam mindig rossz volt, és az öregemberek már nehézkesek.

— Bocsásson meg — feleltem —, nem vettem észre, hogy nem vagyok már egyedül. — Egyik kezemmel botomra nehezedve megfordultam, másik kezemben pedig a gyertya volt, Nos, azért ami itt következik, ne tartson sem örülnök, sem álomlátónak. A látogatóm nyugodtan ült ott egyik karszékemben az íróasztalomnál, nem állott fel, hanem én hajoltam meg előtte:

— Köszöntöm... — de még mielőtt kimondhattam volna, a balja lassan felemelkedett a kármelita apácaköntös fehér ruhaujjával együtt s megállított:

— Nem! Ön nagyon jól tudja, herceg úr, hogy már a Saint Denis zárdában sem fogadtam el a Fenség címzést. Én továbbra is: Szent Ágostonról elnevezett Teréz nővér vagyok.

Az első pillantásra felismertem, noha csak egyszer láttam. Valóban ő volt: Soeur Thérèse de Saint Augustin, XV. Lajos leánya, Louise királyi hercegnő. Ugyanaz, aki annakidején a Saint Denis-i kármelita kolostorba lépett, ahol egyszer magam is láttam, és aki a forradalom előtt két évvel 1787-ben meghalt.

Látta, hogy megismertem és ez azonnal megnyugtatót:

— Kérem, ne féljen tőlem. Valóban én vagyok. A Saint Sulpicéből való Féraud atya és Marie Mercier küldötték engem Önhöz.

Annyira valóság volt, hogy azt kellett hinnem: a magam léte s köröttem a szoba és a bútorok váltak látomássá. Mozdulat nélkül ült a karosszék mélyén a sárgásfehér kármelita köntösben és sötétbarna kármelita köpenyében, a vélumtól még keskenyebbé metszett arcával:

— Kérem, fárasztó lenne állni Önnek, ha hosszasabban kellene maradnom. Foglaljon helyet talán az íróasztalnál. Aggódnék már csak a lába miatt is, ha így maradna állva...

A hangja lebegve, szinte lábujjhegyen lépdelt a szavak és a mondatok emelkedő és leszálló hullámain át s egy könnyű kihagyással rebent meg most egy pillanatra. Újra megismételt néhány szót:

— ... ha így maradna állva... Elöttünk.

Most többszámban szólt és én megértettem, hogy egy halott kármelita apáca látogatott meg, de egy királyi hercegnő szólt hozzám fölényes és parancsoló udvariassággal. A lábaim mintha érzéketlenné váltak volna, miközben súlyukat odavonszoltam íróasztali karosszékemhez. Az ereimben nem vér folyt, hanem ólom, mert mégis csak rendkívüli volt így ez az egész.

7.

Gyermekem. Maga még gyermek volt, amikor ő még élt s azóta is talán csak éppen a nevét hallotta. De én még mint apácát láttam őt, Lujza királyi hercegnőt, XVI. Lajos nővérét, a XV. Lajos uralkodásának mocsarában felnőtt liliomot, egyebek közt a legszebb francia leányt, aki csak volt azóta, hogy mi franciák a földön élünk. Én még láttam őt életében, amelytől tűz, vér és háború választották el, már az Ön gyermekkorát, és évtizedek óta nem hallottam emlegetni őt. Hisz ma is úgy hatna ránk, mint akkor: mint maga a lelkiismeretfurdalás. Miért ne feledkeztünk volna meg róla? Ki emlékezik rá és kinek mi köze ah-

hoz, hogy eleve en elrothadó apja udvarában úgy próbált élni, mint kármelita apáca? Gyermekek voltam, amikor emlegették az estét, amelyen zárdabálépte előtt elbúcsúzott az udvartól és másfélmillió livre értékű ékszereit viselte s az másnap nem volt az övé többet. Rendjének zárdái körül is a legkoldusabba ment, a St. Denis-be, mert annak apácai már évek óta éheztek, és a kolostor nem maradhatott volna fenn, ha új tag nem lép be valamilyen jelentékenyebb hozománnyal. Hogy apja és testvérei látogathassák, meg kellett engednie, hogy külön kis portát és lépcsőt építhessenek neki és klauzura nélkül léphessenek be hozzá emeleti külön fogadószobájába. Az udvar nem egyszer megdermedt, amikor látogatói elmondták, hogyan él; még kezének feje is kisebesedett a munkától és a hidegtől. S ez úgy emelkedett az udvar fölé, mint valami riasztó fenyegetés, mert azt beszéltek, hogy mindezt apjáért ajánlotta föl, hogy kioldja házasságtöréseiből és ágyasságaiból. Amikor aztán XV. Lajos abba a bizonyos himlőbe esett, amely szétkergette mellőle az udvart: ő Tedeumot mondatott, mert ez az ő pillanata volt, évtizedek után apja gyónásáé. Azt mondta, hogy nem lett hiába apáca. Nem tudom, hogy Ön tudta-e róla ezeket. Férfikorom udvari életének peremén is úgy magasodott föl a St. Denis kolostor és benne ő, mint valami kényelmetlen felkiáltójel! Fivére, a király és Mária Antoinette is látogatták, és elmehettek hozzá néha mások is. Énsem a keserű és csúnya L. hercegnő kért meg egyszer, hogy kísérjem őt el hozzá, és eszközölte ki, hogy fogadjon bennünket. Ki is kocsiztunk St. Denisbe, a szörnyű fertály nyomorúságos házai és mocsaras kertjei között álló kis zárdába, és mert már vártak, beengedtek a külön portán, engem különös hódolattal, mert akkor már püspök voltam. A vén zárdáépület erősen süllyedt, még az emeleti folyosók és az ő kis fogadószobájában is ölmagasan vizesek és salétromosok voltak a falak. A fogadószoba melletti folyosó alatt lehetett a konyha, nyilván valami lépcső közelében, mert fölszállt rajta a kármelita-zárdák nyomorúságos ételleinek szörnyű szaga. Kőpadló, vizes falak, hideg... én az egésztől úgy kezdtem félni, mint annakidején Féraud atya gyóntatószékétől. Amikor nekivágtunk, még dicsekedni akartam látogatásommal társaságnak, most félttem tőle, mert L. hercegnő ugyancsak furcsa ok miatt bánkódott: egyébként nem bájtalan arcát egészen tönkretette egy hosszú, csúnya orr, úgyhogy aki ránézett, nem tudott rajta mást látni, csak az orrát. Már leánykorától fogva érezte magát emiatt boldogtalannak és szerencsétlennek, és hideg, savanyú teremtés lett belőle. Félelmetesen frivol volt ezért jönni ide; legszívesebben lementem volna, hogy megvárjam ott künn a kocsiban. Már ő is félt, de az udvar miatt nem merete megtenni, hogy hátatfordítson egy olyan nehezen kieszközölt fogadásnak, és nem engedett el. Megmondták, hogy várunk kell kissé, mert Soeur Thérèse de St. Augustin akkor újra újoncmesternő volt és ő gyakorolta a növendékekkel az éneket is. A folyosókon át ennek hangjai hallatszóttak be a kórusról vagy az énekeremből. A husvéti időszak közeledett, ezért most tanultatta be a *Regina Coeli laetare* antifonát; szavankint, néha majdnemhogy hanganonkint ismételtette el.

— Re... próbálgatták az első szóttagot a négy kórusra osztott kar

legmélyebb hangot vivői, az altissimok, azzal a csengő dallamos rekedtséggel, amelynek a mélyből való elindulás szürkességét, a bűnbánatot, alázatot kellett kifejeznie, és megismételték: — *Re...* — míg egyszerűen csak el nem találták a füstszínű topáznak azt a fényét, amelyet ennek a hangnak kell hallatnia, utána pedig felszállott a zengés, mint valami aranyból vert lépcsőkön: a hosszú *i*-hang vakító ujjongásával: ... *gina* —, és itt az altissimok mellé csatlakoztak a fényből szőttnek látszó szopránok, hogy mintegy szétvillogtassák a mennyek fénytengerét. De felhangzott a vezénylőpálca koppantása, hogy megállítsa őket s újra és újra elismételtesse velük, kissé fátyolosabbá fogva, a két egymástól alig elváló magasságú énekhangot: — *Coeli*-i, és utána csak egyedül a legfelsőbb szopránok kórusa küldötte felfelé sikolyát: — *laetare!* — S a két alt-kórus és mindkét szoprán-kar együttesen:

— *Alle-e-lu-ja...* — s ezt újra és újra, lassan és türelmesen, hat-szor és tizszer el kellett, hogy mondják, mígcsak a hangok egészen tündöklővé nem izzottak át, amíg csak nem váltak felszálló szikrazáporrá, hogy hasonlítsanak ahhoz, amit éreztetniök kellett: az angyali karok énekéhez.

Majd ez a felülmúlhatatlan második sor következett, majdnem egyforma hangmagasságával:

— *Quia Quem meruisti portare...* — s benne csak a *portare* szó-lama csap a magasba, mint valami addig alacsonyan szállott galamb-raj, hogy beleszárnyaljanak a sort bezáró *Alleluja* fényfelhőjébe.

Utána elkezdtek a *Ressurexit*-et. Ekkor valami beszéd zaja hallatszott, nyilván belépett valaki az újoncmesternőhöz és megmondhatta, hogy itt vagyunk. Néhány magyarázó szó következett, úgylátszik helytett állított a kórus élére és már hallottuk is lépéseit a folyosón. Ez három évvel volt a forradalom előtt, amikor a Szajna is befagyott, kifagytak a vetések s a télvége a nagybőjtbe is belenyúlt. Szürke volt az ég, a szél a zárdakert kopár faágait hajlongatta és nagyszemű, lágy felhőrongyokban, ritkásan esni kezdett, amíg mi vártunk, ott künn a hó. A borulattól félig sötét volt a kicsiny fogadószoba. Magas, szikár nőalak lépett be, egy idősebb apácától semmiben sem különböző arccal. Ő volt, Soeur Thérèse de St. Augustin, Lujza királyi hercegnő. Annyira nem volt benne semmi rendkívüli, hogy nemcsak én könnyeb-bültem meg, de éreztem, hogy társnőm is. Am mind a ketten zavarba jöt-tünk a következő pillanatban. Úgy illett volna, hogy mi köszöntsük ud-vari meghajlással, vagy ha ő köszönt előbb, akkor L. hercegnőhöz for-duljon mint hölgy a hölgyhöz, s megvárja az én üdvözlésem, a férfiét. De az öreg kármelita apáca még mielőtt bármit tehettem volna, énho-zám lépett — a püspökök egyházi öltözetét viseltem — s letérdelt és megcsókolta püspöki gyűrűmet, a lila ametiszten a pásztorbot mellett a galamb és a kígyó jegyét. A kármelita galamb: kezet csókolt nekem, a bűnök hullójének. Zavarba jöttem, meg kellett volna áldanom, de nem voltam rá elkészülve, és nem is mertem volna megtenni. S már fel is kelt, hogy köszöntse L. hercegnőt. Am az megelőzte és mélyen meg-hajolt a teljes bókolással, mint az udvari fogadásokon:

— Fenséged — s kezet akart csókolni neki. De ő a kármelita köntös sárgásfehér bő ruhaujjában egymáshoz dugta kezeit és ő hajolt meg:

— Szent Ágostonról nevezett Teréz anya vagyok — és hozzátette még kissé habozva a megszólított címét: — Hercegnő! — Zavart, súlyos csend lett. És ekkor az apáca, mintha csak ott sem volnék, L. hercegnőhöz fordult:

— Kérem, üljön le... — és ismét egy árnyalati habozás a hangban: — Gyermekem!

L. hercegnő később elbeszélte, hogy nem akart leülni, de mintha a vállához nyúlt volna egy ólomsúlyú kéz, leült egy támlás, rozoga deszkaszékre.

— Az ügy, amiért meglátogatott... — közölte a homálybavesző arcú idős apáca olyan egyszerűen, mintha csak végighallgatta volna már, miért jött el hozzá a hercegnő: — ... az ügy, amiért meglátogatott, alig éri meg a fáradságot. Egy orr, Kedves Gyermekem! S milyen feketeségbe tartarta magát miatta már kisleánykora óta! Sajnálom Önt emiatt, de majdnem ez az egyetlen, amit Önért tehetek.

Mère Thérèse körül a csodák híre járt, és ez a félbolond L. hercegnő talán arról ábrándozott, hogy így — öregedő korában — valami csoda történik vele, vagy legalábbis valami csodaszzerű vígasztalódás. Vagy akár a legenyhébb esetben — valami szépet hall XV. Lajos szentéletű leányától, De az apáca — józan hangon és nagyon szárazon, ám olyan kedvesen, hogy nem lehetett megbátódni — csak ennyit mondott még:

— Kérem, próbálja meg olvasni néha a Krisztus Követését. Próbáljon meghalni majd kiengesztelődve!

Az egész időn át, valamivel halkabban, mint az ő vezényletével, szakadatlanul hullámozgott és ismétlődtek az énekhangok. Az, amit mondott, úgy teljesedett, hogy L. hercegnő halálos szegénységben, a szó szoros értelmében úgy halt éhen Londonban; lehet, hallott akkor róla Kegyed is, noha ekkor még mint gyermekleányka. Ott töltött időm egyik legrémesebb esete volt, elhívtak néhányunkat, hogy behatoljunk lakásába, mert már napok óta nem adott életjelt. Az arca tiszta volt, orra pedig nem is olyan nagy, vértelen ajka körül valami merev mosoly. Kezében Krisztus Követésének egy latin példányát szorongatta. Valóban kiengesztelődve halt meg. De akkor, a St. Denis-i látogatás végső perceiben, mozdulatlanul, szürke arccal ült a fogadószobában és a kezei — később elmondta — olyanok voltak, mint egy bénáé. Azt hitte, hogy soha életében nem tud többé megmozdulni és fölállani. Bennem áhítat és cinizmus, csodálat és valami hideg figyelés küzdöttek. Ő pedig lassan, udvariasan, hátat nem fordítva nekünk, kihátrált. A folyosón, valahonnét a közelből, egy gyertyának vagy talán egy mécsesnek fénye hullott arcára a félhomályban.

— Püspök Úr — mondotta közben olyan halkán, hogy majdnem csak *véltem* hallani, és a hercegnő akár megesküdni is kész volt, hogy nekem nem mondott semmit, sőt később magam is meg voltam győződve arról, hogy csak képzelődtem: — Püspök Úr, lehet, hogy Önnel még találkozunk. — Az arcára hulló fényben most láttuk először határozot-

tabban vonásait. Valóban semmi különös; öregedő, közönséges apáca-arc; és úgy látszik túlzás volt, hízeltő udvari legenda, hogy francia leány még nem volt nála szebb. De akkor ránk mosolygott, s a régi szépség mint valami keskeny résen át, vakítva, győzelmesen tört ránk ezen a mosolyon keresztül. A báj szinte körülburkolta őt, mint valami fényfelhő. Így szólt:

— Kérem, hallgassák csak! Ez most egészen jól megy.
S felhangzott mögötte a *Regina Coeli* vakító szépsége.

8.

Ebbe tűnt bele, hogy utoljára láttam, most itt ült velem szemben az asztal túlsó oldalán, vagy csak álmodtam, hogy ült, mert egyszer, vagy talán többször is közben úgy tűntem fel magam előtt, hogy csak ülök ölmos álomban, amely meg-megszakad, és amikor közben fel-fel-ébredek: látom, hogy hosszú koromcsikokat eresztve füstölögnek és csöpögnek a gyertyák, a teremben hideg van, fázom és rajtam kívül nincs ott senki sem, de meg sem tudok mozdulni, annyira nyügz az álom, és amikor ebbe újra visszahullok, ismét előttem ül Mère Thérèse de St. Augustin, a rezzenés és korom nélkül tisztán lángoló gyertyákon túl. Az arca most más, mint akkor, mikor életében láttam, s most el kell hinned, hogy női arc még nem volt szebb és tisztább itt francia földön. Így szólt:

— Nem emlékezett rosszul. Akkor én valóban éreztem sejtelmét, hogy egyszer újra és valahogyan éppen ilyen módon találkozunk még... — s szavai között ismét meglebeg az ismert kedves és ironikus habozás hangköze, de azért hozzáteszi még, a megszólítást: — Püspök Úr!
Én pedig, újra az álom bűvöletében, úgy tűnik fel, hogy ezt mondom neki:

— Szent Ágostonról nevezett Teréz nővér, Fenség! Én csak nagyon szerényen vagyok püspök. Felszenteltek, de soha sem éltem úgy, ha néha miséztem ugyan, sőt papokat és háromszor még püspököt is szenteltem! De a pápa visszabocsájtott a világtak sorába, noha újból megállapítva szentelésem érvényét, amit én magam sem vontam kétségbe sohasem.

— Ezt tudjuk -- mondja örömmel, s ez olyan az arcán, mint valami elviselhetetlen tűz visszfénye. — Ezért küldtek Önhöz, akikről szólottam, Féraud atya és Marie Mercier.

— Hogyan -- kérdezem én --. Féraud atya már nem élt, amikor püspök lettem és... — a hangom összetört, az ajkaimra tölulni készülő másik nevet nem tudtam kimondani.

Megnyugtatótt keze egy kedves gesztusával:

— Engedje meg, hogy arra kérjem, ne legyen nyugtalan. Ön híres beszélgető. Csak azért jöttem Önhöz.

A gyertyák meglengenek, majdnem egyszerre mind s füstszínű felhők finom koromszemei szitálnak alá lassan a mennyezetről s úgy tűnik fel, hogy valahonnét, nem tudom honnét, kívülről nézem magamat, nem tudom, hogy Talleyrand álomban van-e vagy ébren. S a kármelita-apáca hangja újra tele van ironiával és édességgel:

— Hiszen Ön szerette őket; mind a kettőt. Miért hogy félne tőlük? És tölem is. Kész meghallgatni, amit mondok?

— Igen — felelem én, vagy feleli helyettem ajkaimmal valaki, egy árnyék. A velem szemben ülő alakot ismét átvilágítja a titokzatos visszfény, — a meggyújtott gyertya világít át így egy tejszínű márványból faragott váza vékony falán. S most már a fény beszél belőle, nem a hang:

— Féraud atya is és Marie Mercier üzennek Önnek a Paradicsomból...

Az árnyék, akinek látom magamat, a szürkearcú aggastyán, a himzett, zöldselyem házi köpenyben, keresztbeteszi mellén karjait s szívére szorítja őket. Kimondom a nevet:

— Marie Mercier?

— Igen, az Ön megkínzott és boldog kis Beatricéje. Nem azért nem felejtette el Önt, mert egykor oly forrón csatolták kettőjüket össze a hús és vér kapcsai, hanem azért, mert éppen a megalázással, amit ráért, taszította Ön őt Isten élébe, hogy még életében megtérjen s utána a saját bűneiért és Önért is: felajánljon egy hosszú, kínos betegségen át elvérző életet és egy keresztény halált. És Féraud atya... aki a legjobban ismerte Önt... hisz tudja!

— Tudom — felelem én.

— És ők is tudják ott, a Szentek Egyességében, hogy Ön sohasem szünt meg hinni eyebek közt a szentek egyességében sem, ha nem is gondolt sokat erre külön a bűnei között, amelyek rárakodtak életére és lelkére, mint valami kemény külső páncél. Ön, szegény gyermekem, hovatovább csak bűneinek külső, száraz váza már, és csak az az egyetlen valami, ami él Önben, hogy bűneiből nem csinált eretnekséget és azok között is van értelmi bátorsága hinni még. Megőrizte a püspökké-szentelés kenetének egyik kegyelmét: hűséges maradt az értelemhez. A legrendkívülbb és a legnehezebb esetek egyike, ezért akarunk próbálkozni Önnel ily rendkívüli módon. Látom, ért engem.

Értem és kibontom mellemen karjaim keresztjét.

— Gyermekem, a látogatásom már nem tart soká. Nem volna helyén Önnel a vita; hisz nincs is miért vitázni. Ön mindig hitt értelmével Istenben. Próbálja meg, ha nem mással, ugyancsak értelemmel, megközelíteni szeretetét is. Látom, már fáradt. De tudom, hogy emlékszik, akkor ott a Saint Denisben, milyen szép volt a *Regina Coeli*, és abban, amit akkor érzett, csak az volt a keserűség, hogy Ön nem tudott egy lenni annak boldogságával!

Felesleges, hogy válaszoljak, hisz olvas bennem. Feláll:

— Nos, ez a szépség és a boldogság, a végtelennel megszorozott mértékben: egy a számunkra odatúl, egyesülve az értelem minden fényével és egyesülve, meg kell mondanom, a szerelemmel is, amit Ön keresett, egész életében.

Én, ott ülve, neki tudok támaszkodni a karosszékelem hátának.

— Gyermekem, Ön sohasem fordult ennek a végtelen Értelemnek szerelméhez. Mindig csak az asszonyok testéhez és szívéhez, és ugyanem is ismert más szeretetet. Pedig Annak a Legfőbb Értelemnek ugyan-

úgy megvan a maga Szíve, mint az asszonyoknak. És ha az asszonyok szíve, amelyet érzések és oly sokszor testük legalantasabb ösztönei mozgatnak, akkora boldogságot ad, mekkora boldogságot ad az Örök Értelemé! Ezt meg kell értenie.

Megértem, mert amit mond, oly egyszerű, hogy még egy gyermek is át tudja látni. De a szívem azért, ez a nyomorult emberi szív, kemény és keserű, hisz úgy körül van véve mindazzal, amit egy élet halmozott fel körülötte: a diadalaimmal és a bűneimmel, a vagyonommal és a lekötöttségeimmel, szerepemmel és a hiúsággommal. S alapjában véve hányan mondták ezt már nekem, papok is, sőt megírta egyszer néhány aggódó csendülési sorban éppen Ön is, akinek most írok. Sőt hányszor gondoltam el magam is.

— Igen, ezeket alapjában véve Ön mindig is tudta. Azt is tudja, hogy amihez ragaszkodik, abból semmit sem visz át odatúlra, ha egyszer annak órája üt. De mintha valami olyant képzelne, hogy a kárhozat kínjai között is megőrzi azt, ami Önnek életében a legnagyobb örömet és boldogságát adta: az Ön tiszta értelmét. Am próbálja elképzelni annak kínját — persze, amit mondok, az nem a megszokott fogalmakban értendő —, próbálja elképzelni annak kínját, hogy a világ és a lét minden igazsága és valósága szenvedéssé és örületté torzul akkor majd az ön annyira értelmi lénye előtt. Mert a Sátán: örült; s a kárhozottak is mind: örültek. Ez is a szenvedésük. Ha ragaszkodik ahhoz, amit egész életében meg tudott őrizni, ehhez a fölényes értelemhez, akkor...

A szavak újra halkak, s újra az álom, valami rámszakadni vagy megszakadni készülő álom szétfolyó érzése az, ami körülöttem suhog. A gyertyák már egészen halványan világítanak. A legtöbb már kialudt a sokágú nagy asztali gyertyatartón, s azoknak is, amelyek még lobognak, már csak a csonkján kormoz és füstölög a láng. Már csak a kettős tartóm gyertyái, amelyekkel a metszeteket néztem, égnek még tisztán: ez a két gyertya volt a leghosszabb. De ezek a kicsiny, elvesző lángok csak homályos fényt adnak ekkora teremnek. S a gyérülő fényben egyre inkább halványodnak el a látogatóm körvonalai. A hangja is, amelynek néhány szavát már nem is hallom közben, egyre gyengébb és szakadozottabb:

— Akkor megígérte... és püspökkészentalésének esküje is... a nagy Niceai Hitvallást tegyék szívére majd... s imádkozzon és imádkoztasson magáért!

Ez volt; és ennyi volt; és semmi több. Mikor tűnt el, mikor aludtak el a gyertyák, mikor és hogyan kerültem ágyba, valóság volt-e, vagy álmodtam az egészet, nem tudom; künn már a késő délelőtt ólomszín fénye állt, a teremben a leégett gyertyabokrok füstje és büze lebegett, én az összevonatlan függönyű ágyban feküdtem, amikor felebredtem, és rendelkeztem, hogy ma senkit sem fogadok. Este keltem föl, hogy írjak magának és most a végén, hogy ott künn újra virrad, imádságait kérje, az Ön szegény

TALLEYRANDJA